

הפלפול – יסוד לימוד התורה שבעל-פה והשתלשלותו במשך הדורות

מבוא

הפלפול¹ הוא היצירה המקורית והייחודית ביותר של עם ישראל, והוא הטביע את חותמו המיוחד על כל הדורות והשפיע באופן ישיר ועקיף על כיווני המחשבה של בני עמנו בכל המקצועות והשטחים. הפלפול, המהווה חלק בלתי נפרד מלימוד התורה שבעל-פה בכלל, ומחכמת התלמוד בפרט, אפילו תלמידי-חכמים ובעלי-הלכה, המקדישים את רוב שנותיהם ללימוד, אינם מסוגלים לבאר את מהותו אפילו לעצמם, ומכל שכן לא לאחרים, למרות תחושתם שאין כמוהו לעמקות ולחריפות. תלמידי החכמים מרגישים את ההיגיון שבו בלי יכולת לקבוע אפילו לעצמם מה הם יסודות ההיגיון שבפלפול. הפלפול במובנו העיקרי הוא: משא ומתן ועיסוק בהלכה היהודית – לפעמים תוך ויכוח וליבון דברים בדקדוק רב ועל-ידי קושיות ותירוצים מסובכים – כדי לברר את האסור והמותר, הטמא והטהור, הכשר והפסול, החייב והזכאי. על הפלפול עברו תקופות ודרכים ושיטות שונות. בכל תקופה ותקופה היו לו צורה ואופי מיוחדים, ולפעמים הוא פשט צורה ולבש צורה באותה תקופה במקומות שונים.

מטרתו של מאמר זה לנסות להעלות בקווים כלליים את תפקידו של הפלפול בלימוד התורה שבעל-פה ואת השתלשלותו במשך הדורות. נביא מדיעותיהם של חכמי ישראל על מהותו ואופן השימוש בו בתקווה, שהתלמידים בני-תורה, יוכלו להיעזר במאמר זה כאשר הם תרים אחר דרך ושיטה מתאימות ללימוד התורה שבעל-פה.

א. הפלפול – מעת התהוותו עד חתימת המשנה

הפלפול בישראל ימיו כימי התורה גופה. לפי התלמוד: הפלפול ניתן למשה מסיני, והוא מסרו לישראל².

כשאנו קוראים בתורה: "דרש דרש משה והנה" וגו', "לא הובא את דמה אל הקדש פנימה"³, אנו כבר עוסקים בפלפול, שעיקרו – לימוד דבר מתוך דבר והשוואת דבר אל דבר.

את תחילתו של הפלפול ניתן לראות בעשיית קל וחומר, ואמרו על הכתוב: "הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחתינו השיבנו אליך מארץ כנען, ואיך נגנב מבית אדוניך" וגו'⁴ "תני

1. חריף כטעם הפלפל.

2. עיין נדרים ל"ח, ע"א.

3. ויקרא י', טז-יח.

4. בראשית מ"ד, ח.

דבי רי ישמעאל: זהו אחד מעשרה קל וחומר שכתובים בתורה⁵, כלומר: עוד לפני מתן תורה הייתה כבר קיימת בישראל שיטת לימוד באמצעות הפלפול.

הקל וחומר הוא הדרגה הראשונה של **הסברה**, והיא היא יסוד הפלפול. מידת הקל וחומר, כמו רוב המידות האחרות, שהתורה נדרשת בהן, היא סברה שיסודה בהיגיון. זאת היא מידה או דרך ללמוד מן החמור על הקל או מן הקל על החמור; אם החמור מותר, הקל על אחת כמה וכמה, ואם הקל אסור, החמור ודאי אסור.

התורה שבכתב נדרשה כדי ללמוד מהכתובים – משלוש עשרה המידות או מהקבלה – הרבה דינים והלכות שלא נכתבו במפורש בתורה. מן הרמזים והכללים שבתורה הוצאו דינים ופרטים רבים שהם עיקרים גדולים וגופי תורה.

למשל, הדין שיעין תחת עין⁶ זה ממון, נדרש ע"י פלפול שיסודו השוואת עניין לעניין, מילתא למילתא ולימוד דבר מתוך דבר.

הפלפול נמשך מנתינת התורה על-ידי משה רבנו עד היום הזה. המפלפל נקרא פלפול או בעל פלפול או בעל סברה, כי מטרתו של הפלפול לגלות את הסברה השכלית והסיבות ההגיוניות של ההלכות המסורות כדי לדמות דבר לדבר או ללמוד דבר מתוך דבר.

הסברה היא היסוד החשוב ביותר של הפלפול וההשתלשלות התלמודית עד היום הזה. בכל משא ומתן תלמודי, מן הגמרא עד לימוד התורה בימינו, בא כמעט רק יסוד הסברה. אכן, זהו שֶׁל התורה, כלומר: על-ידי לימוד התלמוד זמן ממושך נקלט במוח, באופן אוטומטי, הייִשכל התלמודי⁷, וכשמחדשים סברה בעניין הלכתי כלשהו, אין אנו מרגישים בעצמנו באיזה אופן באנו לסברה זו, אבל לאמיתו של דבר, כל סברה מקורה ושורשה בתלמוד גופה, שנאמרה שם באיזה עניין אחר, אם כי באופן כללי וברמיזה: "כאשר מת יהושע בן נון לימד לזקנים מה שקיבל מן הפירוש ומה שהוציאו בזמנו מן הדינים ולא נפלה עליו מחלוקת; ואשר נפלה בו מחלוקת – פסקו בו הדין על פי רוב הזקנים ועליהם אמר הכתוב: 'וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע'⁸ ואחרי כן לימדו הזקנים מה שקיבלו מפי יהושע אל הנביאים, עליהם השלים; והנביאים לימדו זה לזה, ואין זמן שלא הייתה בו התבוננות וחידוש הענינים. והיו חכמי כל דור משימים דברי הקודמים עיקר, והיו לומדים מהם ומחדשים ענינים; והעיקרים המקובלים לא נחלקו בהם..."⁸

דינים וקבלות רבים נשכחו ברוב הימים מפני רוב הטלטולים והגזירות ואפשר היה לחדש ולצרפם להלכה היהודית רק בדרך פלפול. אמרו "אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה והתזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו"⁹. וגם אמרו שמלכי ישראל דרשו את הספרא בכמה פנים¹⁰, ועל בניהו בן יהוידע נאמר: "תנא סיפרא דבי רב ביומא דסיתוא [שנה את כל ספר תורת כהנים ביום חורף אחד]¹¹, ועל דוד המלך אמרו: "איש מלחמה – שיודע לישא וליתן

5. מדרש רבה, בראשית כ"ב.

6. שמות כ"א, כד.

7. יהושע כ"ד, לא.

8. רמב"ם, הקדמה למשנה תורה והקדמה לפירוש המשנה.

9. תמורה ט"ז, ע"א.

10. סנהדרין ק"ג, ע"ב.

11. ברכות י"ח, ע"ב.

במלחמתה של תורה¹².

הלל הזקן דרש ז' מידות, רבי ישמעאל דרש י"ג מידות. ר' שמשון מקינון כתב בספר ה"כריתות" על הלל: "לא שלא היה דורש שאר המידות, אלא שאלו היו מסודרות לפיו". המידות שהתורה נדרשת בהן, הן, לפי דעת חז"ל, הלכה למשה מסיני, אבל רק בימי הלל הן קיבלו את הגדרתן המדוייקת, באופן שכל חכם יהא יכול להשתמש בהן.

בשלוש צורות נתבטאה התורה שבעל-פה: **במדרש, בתלמוד ובהלכה**:
במדרש – אלו כל הלימודים הנלמדים מן התורה על-ידי המידות שהתורה נדרשת

בהן.

בתלמוד – בלימוד דבר מתוך דבר על-ידי הניתוח ההיגיוני של כל דין.

בהלכה – "הסך הכול" של הפסקים הנובעים מכל הלימודים האלה.

את כל הצורות הללו אנו רואים כבר במשנה גופה – בניגוד למכילתא, לספרא, לספרי, וכיו שנסקו רק בצורה הראשונה – במדרש.

דרך הפלפול – היינו ההלכות הנלמדות מהמידות שהתורה נדרשת בהן – הלכה, התרחבה והתפתחה, ובימי ר' עקיבא ור' ישמעאל הגיעה לשיאה, וכך נמשך הדבר עד חתימת המשנה.

רבי יהודה הנשיא, מסדר המשניות השמיט בכוונה את הדרשות, ואת המשא ומתן – הפלפול, וצמצם את תמציתן בתוך הלכות פסוקות. אולם בגמרא נשתמרו ומסרו לנו הדיעות השונות וחוליות התפתחותן במשך כמה דורות.

ב. הפלפול בימי האמוראים

עם חתימת המשנה באה תקופה חדשה לדרך הפלפול. אף על פי שרבי לא חסם בפני האמוראים את המשך דרך הפלפול בחידושי הלכה, הרי הוא הגביל את חופש הפלפול, והכריח את האמוראים לקבל את ההלכות שנכנסו למשנה. אם נתברר לאמורא, שדרשתו נוגדת את הנאמר במשנה, חזר בו מדבריו. הפלפול התלמודי היה שונה אפוא בתבניתו, בצביונו ובשיטותיו מזה של חכמי המשנה אולם שלוש צורות הלימוד שבהן עסקה המשנה – שהזכרנו לעיל – אנו מוצאים גם בגמרא, שבה יש לא רק **מדרש התורה**, אלא גם **מדרש המשנה**. ואם בראשונה היו צריכים להביא ראיה רק ממה שנאמר בתורה, הנה בזמן הגמרא כבר היו מביאים ראיה גם מן המשנה, ודרשו את המשנה במידות שדרשו את התורה. אחרי הגמרא המשיכו שוב את התורה שבעל-פה בכל שלוש הצורות הללו, אלא שכל צורה נתבדלה ונתרחבה באופן המיוחד לה, כי כך חייב טבע העניינים. וכמו שבתקופת התנאים. היו כאלה שהראו חיבה מיוחדת לאחת מן הצורות הללו, כן בדורות המאוחרים. ויש גם "דור דור ושיו", דהיינו: דור אחד עוסק בעיקר בצורה אחת, והאחר – יש בו העדפה לצורה אחרת.

ג. "סיני" ו"עוקר הרים" – מה עדיף?

כבר בימי התנאים והאמוראים מוצאים סוגי פלפול שונים וכן דיעות והערכות שונות על הפלפול לסוגיו. "בן גר-בג אומר: הפוך בה והפוך בה דכולה בה..."¹¹, כלומר: אל

12. סנהדרין צ"ג, ע"ב.

13. אבות ה', כב.

יִסְתַּפֵּק הַעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בְּקִרְיָאָה גַּסָּה וְשִׁטְחִית בְּלִבָּד, אֲלֵא יֵהָא הוֹפֵךְ וּמַהֲפֵךְ בַּה תְּמִיד בַּעֲיִין, "שֵׁאִם יַעֲשֶׂה כֵן הוּא יִמְצָא בַּה כֹּל מַה שְׂמַפְקֵק לְבוּ עֲלֵיו"¹⁴. "דְּכֹלָה בַּה" – שֶׁהַכּוֹל מְבוֹאֵר אַחַר עֵינָן וְדִקְדוּקָה בְּדַבְרִים, "שֶׁבְכָל שְׂעָה שֶׁתֵּהָא מַהֲפֵךְ וּמַעֲיִין בַּתּוֹרָה תִּמְצָא בַּה חִידוּשִׁים וְטַעֲמִים"¹⁵, כִּי "דַּבְרֵי תּוֹרָה עֲנִיִּים בְּמִקּוּם אֶחָד וְעֵשִׂירִים בְּמִקּוּם אַחֲרֵי".

הַפְּלִפּוּל הוּא אֶחָד מִמִּי"ח הַדְּבָרִים שֶׁהַתּוֹרָה נִקְנִית בָּהֶם: "וּבַפְּלִפּוּל תְּלַמִּידִים"¹⁶. עַל יְדֵי קוּשִׁיּוֹת שֶׁל הַתְּלַמִּידִים וּפִירוּקָן מִתְחַדָּד שְׂכָלוֹ וּמִתְלַבֵּן לִיְמוּדוֹ. אִמְרוּ: "בְּשַׁעָה שְׂמַכְנִיסִין אָדָם לְדִין אֹמְרִים לוֹ: נִשְׂאֵת וְנִתֵּת בְּאִמּוּנָה, פְּלַפְלַת בַּחֲכָמָה, הַבְּנֵת דְּבַר מִתּוֹךְ דְּבַר"¹⁷. "נִמְשַׁלָּה הַתּוֹרָה כְּמַלְחָה וְהַמְשַׁנָּה כְּפַלְפִּלִין"¹⁸; "עֵתִיר סַלְעִין וְעֵתִיר תְּקוּעָה [רְשִׁי": "יֵישׁ לוֹ בְּתִים הַרְבֵּה, אוֹ שְׂמֵן יִקָּר שֶׁהֵבִיאוּ מַעִיר תְּקוּעָה"] זֶה בַּעַל פְּלִפּוּלִין"¹⁹.

"אִיִּסֵּי בְּן יִהוּדָה הִיָּה מוֹנֵה שְׁבַחָם שֶׁל חֲכָמִים: יֵישׁ "גַּל שֶׁל אַגּוּזִים" ("יֵמָה גַּל שֶׁל אַגּוּזִים אָדָם נוֹטֵל אֶחָת מֵהֶן וְהֵן נִקְבְּצוֹת וְנוֹפְלוֹת זֶה עַל זֶה כּוֹלֵךְ, כֵּךְ בַּא תְּלַמִּיד וְשׂוֹאֵלוֹ דְּבַר מְבִיא לוֹ רֵאִיָּה מִמְקָרָא, מְדַרְשׁ, מְשַׁנָּה, הַלְכָה וְאִגְדָּה הַכֹּל יַחַד"), וְיֵישׁ "קָב וְנִקְיִי" ("לֵאֵל לִימַד הַרְבֵּה כְּשֶׁאֵר חֲבָרִיו אֲלֵא מַה שְׂאוֹמֵר בְּבֵית הַמְדַרְשׁ נִקִּי הוּא")²⁰. וְכֵךְ מִנּוּ חֲכָמִים אֶת שְׂבַחֵיהֶם שֶׁל גְּדוּלֵי הַתְּנַאֲיִם וְהָאִמּוֹרָאִים: "רַב יוֹסֵף סִינִי" ["יִמְשַׁנּוּת וּבְרִייתוֹת סְדוּרוֹת לוֹ כְּנִתְיָתָן מֵהַר סִינִי, אֲבָל לֹא הִיָּה מְפּוֹלְפֵל הַרְבֵּה"], וְרַבָּה עוֹקֵר הַרִים ["חֲרִיף וּמְפּוֹלְפֵל בַּתּוֹרָה אֵף עַל פִּי שְׂאִין מְשַׁנָּה וּבְרִייתָא סְדוּרִים לוֹ כֹּל כֵּךְ"²¹] ר' חֲנִינָא הִיָּה מְפּוֹלְפֵל גְּדוּל וְאִמְרַ לְר' חִיָּיא "אִי מִשְׁתַּכַּחַת תּוֹרָה מִיִּשְׂרָאֵל מֵהַדְּרַנָּא לֵה מְפּוֹלְפִין"²².

רַב יוֹסֵף בְּר' חִיָּיא גְּדוּל אִמּוֹרָאִי בְּבַל בְּדוֹר הַשְּׁלִישִׁי עֵמֵד בְּרֵאשׁ יִשִּׁיבַת פּוּמְבִדִּיתָא בְּמִשְׁךְ שְׁנַתִּיִּים וּמַחְצָה. אַחֲרֵי מוֹתוֹ שֶׁל מוֹרוֹ הַגְּדוּל רַב יְהוּדָה, רֵאשׁ יִשִּׁיבַת פּוּמְבִדִּיתָא, לֹא יָדְעוּ הַחֲכָמִים לַהֲכַרֵּעַ בֵּין שְׁנֵי הַמוֹעֲמֵדִים לְמַשְׁרָה זֶה, רַבָּה וְרַב יוֹסֵף, כִּי רַבָּה הִיָּה "עוֹקֵר הַרִים", כְּלוֹמֵר שְׁנוֹן וּמְחוּדָד בְּיוֹתֵר, וְיָדַע לְמַצּוֹא פְתָרוֹן לְכָל בַּעֲיוֹת הַהֲלָכָה מִתּוֹךְ נִיתוּחַ הַגְּיוּנֵי מַעֲמִיק, וְרַב יוֹסֵף הִיָּה "סִינִי": הַצְּטִיִּין בְּבִקְיָאוֹתוֹ בְּבְרִייתוֹת וּבְשִׁמוּעוֹת, וְחִפֵּשׁ תְּשׁוּבָה לְבַעֲיוֹת הַהֲלָכָה בְּדַבְרִים מְפּוֹרְשִׁים בְּמִקּוּרוֹת. בְּגַלֵּל זֶה פָּנוּ לִישִׁיבוֹת אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל בְּשִׂאלָה: סִינִי וְעוֹקֵר הַרִים, אִיזָה מֵהֶם עֵדִיף? חֲכָמֵי אִיִּי הֲכָרִיעוּ אֶת הַכֶּף לְטוֹבַת רַב יוֹסֵף, וְהִשִּׁיבוּ: סִינִי עֵדִיף, שֶׁהַכֶּל צְרִיכִים לְמַרִּי חֲטִיא (= לְבַעַל הַחִיטִּים, כְּלוֹמֵר: בַּעַל הַלְכוֹת בְּרוּרוֹת וּמְסוּדָרוֹת בְּבְרִייתוֹת וּבְשִׁמוּעוֹת).

בְּרוּר שְׂגָם חֲכָמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לֹא הִסְתַּפְּקוּ בְּבִקְיָאוֹת גְּרִידָא, וְהַתְּלַמוּד הִירוּשְׁלַמִּי שׁוֹפַע מֵאִמְרִים וּמְדַרְשִׁים, הַמְּבּוֹסְסִים עַל פְּלִפּוּל שְׂקְלָא-זוֹטְרִיא חֲרִיפִים. הַשִּׂאלָה הִיָּתֵה רַק אִיזָהוּ מֵהֶם קוֹדֵם בְּזִמְן, וְעַל כֵּךְ נִיתְנָה הַתְּשׁוּבָה: "סִינִי עֵדִיף".

14. המאירי, שם.

15. רש"י, שם.

16. אבות ר', ה.

17. שבת ל"א, ע"א; וראה רש"י בבא מציעא פ"ד, ע"ב: חריפות של "פלפול בחכמה" וכו'; בבא בתרא קמ"ה, ע"ב: "בעל פלפול"; עירובין מ"ז, ע"א: "פלפוליה דרב חסדא"; חולין ק"י, ע"א: "פלפולו של ר' חייא"; חגיגה י', ע"א: "טבא פלפלתא חריפתא".

18. מסכת סופרים פרק ט"ו.

19. בבא בתרא קמ"ה, ע"ב.

20. אבות דר' נתן פ"א; גיטין ס"ז, ע"א.

21. הוריות י"ד, ע"א ורש"י שם; ברכות ס"ד, ע"ב.

22. בבא בתרא פ"ה, ע"ב.

כמה פעמים הודה ר' טרפון לר' עקיבא ואמר: "העבודה שלא בדית, אשריך אברהם אבינו שיצא עקיבא מחלצין, טרפון ראה ושכח, עקיבא דורש מעצמו ומסכים להלכה"²³. גם המהר"ל, שהתנגד חריפות לפלפול החילוקים מסביר מדוע נפסקה הלכה למעשה על-פי חכמי בבל (=התלמוד הבבלי) "ויש לך לדעת כי אלו שתי מידות לפי מידת ארץ-ישראל ומידת בבל, וזה כי ארץ ישראל הקדושה התורה שבה אינה יוצאת מן הסדר ומן השווי כמו שאדם בעצמו, כמו שהתבאר כי הארץ הזו הקדושה היא באמצע העולם, שכל הדברים שבה הם בשווי ובסדר הראוי, אבל בבל נקראה על-שם כי בללי שהוא ערוב ואין כאן אחדות, ולכך שם נמצא ביותר הפלפול, שהפלפול הוא שמקשה כנגדו והרי הוא כנגדו, ואל תחשוב כי דבר זה הוא חסרון מעלה לתלמוד בבלי, אדרבא הוא מעלה על כל המעלות, כי הפלפול הוא השכל והוא ממדריגה עליונה על הכל... ומפני כך התלמוד בבלי שלנו הוא עיקר ביותר מפני שנתברר הפלפול בתכלית הבירור"²⁴.

ד. "תלמידים שלא שמשו כל צרכם..."

מוצאים בתלמוד ובראשונים ביקורת על כמה מסוגי הפלפול של תנאים ואמוראים. אמרו על ר' מאיר: "גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו כמותו ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טהור טמא ועל טמא טהור, ומראה לו פנים"²⁵.

ריש לקיש, שהיה עוקר הרים וטוחן זה בזה בחריפותו²⁶, שמע בת-קול דאמרה לו: "יתורה כמותו [כר' חייא] פלפלת אבל תורה כמותו לא הרבצת"²⁷.

ואמרו: "סיני ועוקר הרים סיני עדיף, כי לפום חריפתא שבשתא"²⁸. "ואפקוהו לר' ירמיה מבי מדרשא"²⁹, מפני שהיה מטריח את חבריו בקושיותיו ופלפוליו ללא צורך. ורש"י בחולין: "ויפירוש משובש הוא מאדם חריף ומפלפלי"³⁰, וכן: "מפני שירד על עמקי תהום ואי אפשר להעמידו"³¹, ובסנהדרין מאריך רש"י יותר בזה. ועל דברי הגמרא: "במי אתה מוצא מלחמתה של תורה, במי שיש בידו חבילות של משנה", פירש"י: "מלחמתה של תורה" – הוריותיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה, לא כאדם המפולפל ומחודד ובעל סברא, ולא למד משניות וברייתות הרבה, כי מהיכן יתגלה הסוד; אלא בבעל משניות הרבה, שאם יצטרך לו טעם בכאן, ילמדנו מתוך משנה אחרת או אם יקשה לו דבר על דבר יבין מתוך משניות הרבה שבידו הא מני, פלוני היא, ששמענוהו במקום אחר אומר כך"³².

23. קידושין ס"ו, ע"ב.
24. נתיבות עולם א', נתיב התורה פרק י"ג.
25. עירובין י"ג, ע"ב.
26. סנהדרין כ"ד, ע"א.
27. בבא מציעא פ"ה, ע"ב.
28. שם צ"ו, ע"ב.
29. בבא בתרא כ"ג, ע"ב.
30. חולין פ"א, ע"א, סוף ד"ה התראת ספק.
31. פסחים י"ט, ע"ב.
32. סנהדרין מ"ב, ע"א, ורש"י שם.

אמנם מובן מאליו שכל זה דיברו בגנות הפלפול שהוא נגד הפשט; נגד אלה הרוצים "לעיל פילא בקופא דמחטא"; להכניס במשנה ובגמרא פירושים, שניכר בהם שאינם מתאימים לפשט הדברים אבל דבר אין לביקורת זו עם הפלפול ההגיוני, שהוא חלק בלתי נפרד מהשקלא וטריא התלמודית.

ה. הפלפול בימי הגאונים

רבנן סבוראי, והגאונים אחריהם, ראו את התלמוד כיצירה מושלמת שעליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע, וספרות הפלפול בתקופה בת מאות השנים הללו היא מוגבלת ומצומצמת.

הגאונים עסקו בעיקר בפירוש התלמוד, שכבר היה מחובר וערוך לפנייהם, ובכתיבת תשובות בענייני הלכה לקהילות בארצות המערב.

העבודה היסודית של הגאונים ביחס לתלמוד הייתה במידה מסוימת אותה העבודה של רבנו הקדוש וסיעתו ביחס למשנה. אין ספק, בתוך הישיבות ובמקומות שנאספו בהם תלמידי חכמים לברר את ספקותיהם, התפלפלו, כדרך הראשונים: "התשובות שבאו בכתב, נשאר מהן בימינו מאוד מוצל, אחד מאלף, ובאו לידינו קטועות, היינו הכרעת הפסק לבדו, אבל לשונם היה הרבה יותר מפורש גם מלשון הראשונים בדורות שאחרי הגאונים... ובהישיבות היו מדברים כל אחד ואחד לפי חכמתו ואחד מדרא קמא היה עומד ודורש בריבים... לברר הברייתא, ושאר התלמידים מדקדקים בה וחוקרין אותה ומבארין אותה באר היטב"³³.

הגאונים השתדלו לרדת לעומקו של ים-התלמוד ולפענח תעלומותיו, לפרש כל סתום ולבאר כל חתום ולהוציא ממנו את תמציתו ההלכתית. פירושי הגאונים לתלמוד היו מכוונים מצד אחד לביאור המלות שבו, ומצד שני הוטל עליהם לפרש את העניינים ולהסביר את הסוגיות שבתלמוד.

בתקופת הגאונים אפשר לראות כיצד הלכה ונשתנה בה התקופה הראשונה של תורה שבעל-פה, תקופת התנאים והאמוראים: הם עסקו בכל שלוש הצורות של התורה שבעל-פה הנוכרות לעיל: **במדרש** – זהו ספר ה"שאלות" על פי סדר הפרשיות שבתורה ומדרש "והזהיר" או מדרש "והשכם", **בהלכה** – ספר "הלכות גדולות" ו"הלכות פסוקות" ועוד, **ובתלמוד** – בתשובותיו ובספרי ההלכה של רב האי גאון.

ו. תקופת בעלי-התוספות

רבי שלמה יצחקי³⁴ בפירושו לתלמוד הבבלי, ריכז את הפירושים והקונטרסים על הבבלי מימי הגאונים עד ימיו והרכיב מהם פירוש, שלמרות עמקותו ורחבותו הוא שווה לכל נפש. בפירושו עשה רש"י להפצת לימוד תלמוד הבבלי יותר מאשר עשו כל הגאונים והמפרשים שקדמו לו, עד שאמרו עליו: "אלמלא הוא נשתכחה דרך הבבלי בישראל"³⁵.

33. י"א הלוי, דורות ראשונים, ח"ג, תקופת הגאונים.

34. רבי שלמה יצחקי נולד בטרווייש בצרפת בשנת ד'ת"ת (1040). אמרו ראשונים, שרש"י הרגיש בכל הקושיות שיקשו על פירושו, ובדיוק דבריו נמצאות תשובותיו לכל הקושיות. "ובמלה אחת יכול לפעמים תירוצים של תבילי קשיות", אנציקלופדיה לגדולי ישראל, חלק ד', עמ' 1279-1292.

35. ר' מנחם ב"ר אהרן, בהקדמה לספר "צדה לדרך"; אנציקלופדיה לגדולי ישראל ח"ד, עמ' 1279.

אולם לא רק מורה ומדריך היה פירוש רש"י, הוא גם סלל דרך לחקירה חדשה ומעמיקה בנבכי התלמוד – היא השיטה המנתחת והביקורתית והפלפולית של בעלי התוספות החל מחתנינו (הרלב"ן והרמב"ש) ונכדיו (ר' יעקב תם – ר"ת, ור' יצחק – הר"י) עד ימי תלמידי (הרשב"א והר"ן). דרך זו לא יכלה להתקבל ולהתפשט במהירות ובהצלחה כל כך גדולה ללא הדוגמא הנפלאה של הסוגיות התלמודיות שעליהן גדלו בעלי התוספות והיו בקיאים בכולן. הם רק לקחו את דרך הש"ס ונתנו לה צורה ותבנית חדשות³⁶. תלמידי רש"י ראו את פירושיהם וחידושיהם כתוספות "על פירוש הרב הגדול"³⁷. עצם פעולת הפרשנות הייתה בעיניהם כחומה³⁸, שכן אחרי פירוש רש"י לא היה מקום לפירושים חדשים, אלא לעבודת השלמה לתוספות והגהות, השגות ודברי ביקורת, והן ראשיתן של התוספות. הוספות כאלו נכנסו לתוך דברי רש"י³⁹, אבל גם פירושים מקוריים על התלמוד נקראו בשם "תוספות", ושם צנוע זה נשאר קיים גם אחרי שהתוספות רבו על העיקר, כי השפעת רש"י, רבם ומורם, נשארה בהם; באותן הדרכים והשיטות, שעובדה הגמרא את המשנה, כך עיבדו הם את הגמרא. והדמיון הוא גם בזה, שזו הייתה גם כן עבודה של רבים ועל פני דורות וכמו שהייתה חתימה לתלמוד, כך יש חתימה לתוספות, והשקלא וטריא שלהם הייתה על-פי אותו הסגנון ועל-פי אותה הרוח של התלמוד.

ישנם מקומות מרובים בתוספות שאפשר להכניסם לגוף הסוגיא התלמודית בלא שיוודע, כי באו אל קרבה ובלא שיורגש, כי אינם חלק בלתי נפרד ממנה⁴⁰, כי הסגנון והרוח אחד הם. עיקרן של התוספות נעוץ בלימוד בבית-המדרש: בשאלות התלמידים, בתשובות המורים ובוויכוח שבין החברים. רשימות על מהלך המשא והמתן בבית המדרש נעשו הן על-ידי המורים והן על-ידי התלמידים שכתבו לפני רבותיהם. כך נהגו בצרפת ובאשכנז. היגיעה השכלית הרבה של בעלי התוספות בדברי התלמוד היא פרי אמונה שהתלמוד הוא שלם, ודבריו כולם הם דברי אמת. אמונה זו משוקעת ביסודן של כל אותן שאלות בלתי פוסקות של "אמאי", "למה" ו"מנלן" כלפי כל מאמר, כל משפט וכל מלה אשר בגמרא. שאלות אלו יוצאות מתוך הנחה, שאין בגמרא ייתורים או חיסורים⁴¹, שהתשובות הניתנות בגמרא הן הטובות ביותר והמרחיקות כל אפשרות של ערעור, ושכל שאלה ובעיה נידונו עד למיצוין האחרון.

אותה מסירות גדולה ללימוד התלמוד הייתה שלובה בשאיפתם להגיע לידי מיצוי שורת הדיון ודרכיו לגבי כל שאלה, כל משפט וכל מלה שבו, להוכיח ולהיווכח, כי כל דבריו ברורים ומבוררים, מיוסדים, על אדני השכל ועל חוקי ההיגיון. התוספות הן פרי שקידה מתמדת בגמרא וגם פרי התעצמות מעמיקה בדברי חז"ל ומפרשיהם.

שיטת לימודם של בעלי התוספות התפשטה והשתלטה גם על סוגי הספרות האחרים:

36. תוסי שאנץ סוטה ל"ז, ע"ב, ד"ה מטה: "פירוש הקונטרס איני יודע לדרשו ורבינו שמשון מקוצי מפרש...".
37. פירוש רש"י נקרא גם "קונטרס" מפני שהוא הורכב מקונטרסים רבים.
38. עיין תוספות נדה י"ד, ע"ב, ד"ה מאי לאו: "...דמצינו הרבה תלמידים שחולקין על רבם בילדותם".
39. יים של שלמה", הקדמה שנייה.
40. אי"א אורבך, בעלי התוספות, עמ' 19 הערה 24.
41. עיין פסחים ל"ו, ע"ב, ד"ה דאמר; יומא ס', ע"א, ד"ה חד.

פסקי הלכותיהם ופירושיהם, לתורה, לתפילות ולפיוטים. ישנם בתוספות דיבורים שלמים המוקדשים כולם לבירור פסק של הלכה והם מצויים לרוב במסכתות הדנות בהלכות הנוגעות בזמן הזה, ובפרט בסוגיות שיש בהן עצמן משום הסקת הלכה. בדרך ההשוואה וההקבלה המתמידה הגיעו בעלי התוספות, מצד אחד, לראיית נושאי הסוגיות בשלימותם ובכל היקפם, ומצד שני גילו כללים ועקרונות משותפים לעניינים שונים, הן בתחום המיתודי של "דרך התלמוד", והן בתחום ההלכה הפסוקה.

שתי המגמות, העיונית והמעשית, תפסו אפוא מקום מרכזי בתוספות ובשאר ספרי ההלכה של חכמי אשכנז וצרפת. פעמים גברה המגמה האחת, פעמים השנייה, ולעיתים התמזגו שתיהן והיו לאחת.

בעלי התוספות השתמשו בספרי הגאונים ובתשובותיהם ובספרי ההלכה של הראשונים: "השאלות" וספר "הלכות גדולות", הלכות רי"ף וחיבורי הפוסקים שבאו אחריו. אבל לכל בעלי התוספות, מראשונים ואחרונים, היה ונשאר התלמוד מקור ראשון ועיקרי לכל דבר הלכה, אליו חזרו תמיד, עליו נשענו, ולאורו בדקו את דיעותיהם ופסקיהם של הגאונים והפוסקים.

שיטתם של בעלי התוספות הבשילה פירות של קיימא בפירוש הסוגיות. והמהרש"ל כותב: "לולי חכמי הצרפתים בעלי התוספות שעשוהו ככדור אחד... והפכוהו וגלגלוהו ממקום למקום שנראה לנו כחלום בלי פותר... אלא סוגיא זו אומרת בכה וסוגיא זו אומרת בכה ולא קרב זה אל זה ונמצא מיושר התלמוד ומקושר וכל (החתימות) [הסתומות] יתפשרו ותוכן פסוקיו יאושרו"⁴².

שמונים תלמידים היו לו לרבינו תם, וכל אחד למד מסכת בפני עצמו, ואחר כך כשבאו לפני ר"ת ודנו לפניו, היה כל אחד מקשה ממשכת שלו⁴³ וכו'. וכן היה בימי חכמי הש"ס: "אמר להו רב משרשיא לבניו: כי בעיתו מיעל ומגמרי קמי רביכו, גרסי מתניתא ועיילי קמי רביכו". רש"י: "גרסי מתניתא מעיקרא, כי היכי דתהוי מרגלא מילתא בפומיכו ותיהון ידעין למשאל ליה"⁴⁴.

המושג **גפ"ת** – גמרא, פירוש (רש"י), **תוספות** – יש בו משום ציון מובהק למקומן של התוספות וערכן בלימוד התורה. שלושתם היו חטיבה אחת של לימוד, חוט משולש, שקשר את כל לומדי התורה ואת כל בית ישראל בכל מקום ומקום במשך דורות רבים.

ז. ביקורת על לימוד מופרז של התוספות

ביקורת נגד דרך הפלפול המופרז, ולא כלפי שיטת הפלפול עצמה, הושמעה גם באשכנז וגם בצרפת. זו הופנתה נגד כמה מבעלי התוספות, כפי שנשמעה קודם לכן נגד כמה מהתנאים והאמוראים (ראה לעיל). כבר ר' אליעזר ממיץ, תלמידו של רבנו תם, כותב⁴⁵:

42. בהקדמה ל"ים של שלמה".

43. מהרש"ל הוריות י"ב, ע"ב, ורש"י שם.

44. הוריות י"ב, ע"א, ורש"י שם.

45. בהקדמה ל"ספר יראים".

"גם מחשבותי ושעיפי ישיבוני קשה, בראותי כי עניי התורה עמלם בפלפול הקושיות על סוגיות התלמוד, והלכות ושרשי המצות לא ישימו על לבם".

ר' יהודה החסיד הזהיר, שלא לתת צדקה "לאותן שגורסים קושיות כדי שיהיה העולם סבורים, שידוע כל התלמוד, ולא עסקו אלא ראו קשיות וגירסות להראות חריפותם"⁴⁶.

ר' משה ב"ר חסדאי מרגנסבורג⁴⁷ מוסר על רבנו תם, כי "כשראה תוספות כתובות דקדוקים וגלגולים על פרושים וירע בעיניו ונצטער על תורה שתמעט ואמר מה שאמר". וכן הוא אומר על בן אחותו הר"י: "החוצב בהר ומשבר סלעים כשמיר היורד לעומקה של תורה והלכה, ומהר לגלות הסוד בפלפולו. אמר: ראוי להמתין עד ביאת גואל עד שיתקיים המקרא 'ואשפוך את רוחי על כל בשר' וגו'⁴⁸, ונהיה לומדים ולא נהיה שוכחים שנאמר 'ונתתי את תורתך בקרבכם' וגו'⁴⁹, כי אז יהיו ימיהם מרווחים ושניהם ארוכים ויאבד לב טפש ואז נוכל להגיע ולקדם, אבל עתה אשרי מי שיוכל להסיר המכשול הזה מלפניו".

בדברים אלה מתבטא החשש מפני דרך הלימוד החדשה והמושכת על-ידי תלמידים, שלא שימשו כל צרכם ושלא הגיעו לדרגת בקיאותם של מניחי היסוד לתוספות, רבנו תם והר"י, ולא ללמד על הכלל כולו יצאו (גם ר' משה ב"ר חסדאי הנ"ל לא מנע את עצמו מלחבר תוספות)⁵⁰.

התפשטותן הרבה של התוספות הביאה אתה גם מצבים לא רצויים, בדרך הלימוד: לימוד התוספות הפך כמעט עיקר והתלמוד נעשה טפל.

מחבר בלתי ידוע שחי באשכנז במאה הי"ג או הי"ד כותב: "ויש לומד התלמוד בפירוש רש"י ובתוספות ולא יעלה בידו לא זה ולא זה ואילו היה מעיין רק פירוש רש"י היה עולה"⁵¹.

והראב"ד כותב: "וזה בעבור פירושי הצרפתים שצריכים תקונים ותקוני תקונים, שם לרב ז"ל טועה"⁵², "וידעתי כי הגיעה בכס יד הצרפתים החושבים בלבם כי המה בגבורים אשר מעולם"⁵³. נגד השימוש בתוספות בהוראה יצא גם ר' יהודה בן שמואל אבן עבאס⁵⁴: "ולא ישתדל לעיין בחידושים ובתוספות וזולתם, אשר חיברום אנשים רבים מתחלפים במספר, כי כולם מבלי זמן האדם הן, בהבל ורעות רוח, והכל מותר אין תועלת בו אל תכלית המכוון אל התלמוד"⁵⁵. אולם דווקא התנגדותם זו מוכיחה על התפשטותן של התוספות מחוץ לגבולות צרפת הצפונית ואשכנז, היינו גם בחוג הספרדי.

הרמב"ם במכתבו לתלמידו אבן עקנין הזהירו "שלא יכלה ויאבד זמנו בפירוש ובמשא

46. ספר חסידים, הוצ' מקיצי נרדמים, עמ' 410.

47. בספר יריעה קטנה המובא בהקדמה ל"ים של שלמה" למסכת חולין.

48. יואל ג', א.

49. ירמיהו ל"א, ג.

50. ראה תרביץ ש"י, עמ' 47.

51. בספר היובל לכבוד לוי גינצבורג, תש"י, עמ' שני"ז.

52. השגות הראב"ד על בעל המאור ב"תמים דעים", ויניציה שפ"ב, ס"ח, ע"ב.

53. שם ס"י קי"ג, כ"א, ב'. אבל הראב"ד כותב גם דברים חריפים נגד רש"י: שם ס"ה, ע"ב.

54. חי סמוך לשנת 1250.

55. ראה ש"י אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, כ"ב, עמ' 30.

ומתן של גמרא ואותם הדברים שכבר הוכחתי מהם אבוד הזמן ומעט התועלת". דבריו רומזים, כנראה, אל הפלפול המשובש, כי הוא עצמו השתמש בפלפול לקבוע הלכות רבות. וחכם אחר, שחי זמן קצר אחרי גירוש היהודים מצרפת (1306), אומר: "כי הלומדים הללו סבורים לעשות כמו הראשונים להחזיק בפלפולים ואינם דומים לחכמי צרפת כלל וכלל... כי כל אחד רוצה ללמוד תוספות כל חידושים וחידושי החידושים קודם שידע צורת התלמוד"⁵⁶. לימוד התוספות התפשט גם מחוץ לאשכנז, כמעט בכל ארצות אירופה. על הערך הרב שייחסו להן הלומדים תעיד יותר מכל העובדה, שלא הדפיסו את התלמוד בלעדיהן. עוד בראשית ימי הדפוס נחשבו כחלק בלתי נפרד ממנו, ואף המדפיסים חשבו להשביח את מקחם על-ידי הדפסת התוספות. צירוף התוספות לגוף הגמרא עשה אותן לדבר הקרוב לעינו וללבו של הלומד, והמורים והמלמדים הנהיגו ללמד אותן לילדים מיד לאחר הגיעם למקרא.

דבר זה גרם לכך, כי ילדים שעדיין לא הספיקו להבין את דברי המקרא כראוי הוכנסו ללימוד התוספות.

המהר"ל מפראג, שלחם קשות בתופעות הלא-רצויות שבחינוך ובהוראה בזמנו, ראה סכנה בהוראת התוספות לילדים צעירים. שכן היא מביאה להזנחת העיקר: "ועתה אין להם מאומה בידם. והכל בשביל שלמודם תוספות, דבר שהוא הוספה, וכי לא היה טוב שיקנה גוף התלמוד קודם. והכל בשביל שנדפסו התוספות אצל הגמרא, ואילו נדפסו פסקי הרא"ש ושאר חידושים שחברו האחרונים אצל הגמרא היו לומדים הכל על שיטת ההלכה"⁵⁷.

התלמידים נדדו ממקום למקום ורשמו את חידושי רבותיהם, ורשימות אלה צוינו כתוספות הרב, שמבית מדרשו יצאו. תופעה רגילה הייתה אז שהבחורים כתבו לעצמם דברים, ור' מאיר מרוטנברג אומר "שכתבתם זו היא לימודם"⁵⁸. לפעמים לא דייקו התלמידים וכתבו דברים שהיו למורת רוחם של רבותיהם, או שייחסו להם דברים שלא נאמרו על-ידיהם⁵⁹. לכן היו חכמים שהקפידו על כך שמוריהם וחבריהם, שאליהם פנו בשאלותיהם יענו להם בכתב ידם.

היו חכמים שייחסו לעצמם את חידושי התוספות בלי להזכיר את מקורם. גדול חכמי איטליה במאה הי"ג, ר' ישעיה הראשון מטראני⁶⁰, מוכיח חכם אלמוני, שמפני הכבוד לא הזכירו בשמו, בדברים אלה: "ונתבאר אלי כי הלשון שכתבתם, ונראה לך מראש ועד סוף, העתקתם אותו מן התוספות ותליתם אותו על שמכם ולא אישרתי אתכם בזה כי גנאי הוא לת"ח להתפאר במלבוש זר"^{60א}.

למרות דברים אלה נשאר עד לעת החדשה סדר הלימוד המקובל "גמרא ופרש"י ותוספות חיוב כמו הנחת תפילין"^{60ב}. "והיה זה מנהג לא רק בארצות פולין ואשכנז, אלא

56. בעל ספר "ארחות צדיקים", ש' אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, כ"א, עמ' כ"ד.

57. נתיבות עולם, נתיב התורה, פ"ה.

58. שו"ת מהר"ם ב"ב דפוס למברג, ס"י קי"ט.

59. תוספות עבודה זרה נ"ז, ע"ב, ד"ה לאפוקי.

60. הרי"ד היה גדול מפרשי התלמוד באיטליה בסוף המאה האחרונה לאלף החמישי ותחילת האלף השישי

(במאה הי"ג למספרם), בעל תוספות רי"ד.

60א. כ"י קמברידג', רבעון יהודי אנגליה ח"ד, עמ' 96.

60ב. צוואת ר' שעפטיל בן השל"ה בעל "זוהר-העמודים".

גם בארצות כאיטליה, כהולנד וכתוניסי⁶¹. בזמן מאוחר יותר כתב ר' פנחס הלוי הורוביץ לגאון ר' שכנא מלובלין על איכות לימודם של חכמי אשכנז ומהותו: "כי ביתר שאת ויתר עזו הם עוסקים בתלמוד ובייחוד בק"ק פרנקפורט, בתוספות אשר הם מעמיקים עד היסוד בה"⁶². הפוסקים במאה החמש עשרה שהשתמשו בתוספות ידעו להבחין בין שקלא וטריא בתוספות לחידוד גרידא לבין שקלא וטריא כדי ללמוד פסק הלכה. הם ידעו, שישנם בתוספות קושיות ותירוצים שבאו לחריפותא בעלמא. ר' ישראל מברונא⁶³ כתב: "ודאי כשאנו מפלפלים ולומדים חריפות כמו בזמן התוספות אז אנו רגילים למשקל ולמטרח בדקדוקיהם ובחילוקים דקים כמיעל פילא בקופא דמחטא, אבל לפסוק הדין או להתיר האיסור, אין לפסוק הדין ואין להתיר האיסור אלא בדעות ברורות ומלובנות ומחוררות מתוך פשטי סוגיא דשמעתא ולא מתוך הדקדוק..."⁶⁴.

ח. הפלפול אחרי חתימת התוספות

כשם שהיה צורך בפירושים על התלמוד אחרי חתימתו, כך היה צורך בפירושים על התוספות אחרי חתימתן. חבורה גדולה של מפרשים על גפ"ת קמו: המהרש"א, המהר"ם מלובלין, מהר"ם שיף ועוד. חיבוריהם לא נקראו **פירושים**, אלא **חידושים**, כי לא עסקו בפירוש של מלה במלה, כמו רש"י על השי"ס, אלא בקושיות ותירוצים שונים שעליהם אמרו לעתים הם עצמם: "ויש ליישב בדוחק", ולפעמים אמרו הם עצמם על קושיותיהם: "ויש להקשות בדוחק"..., ועל ידי כך מתפרשים בייחוד דברי התוספות. על ידם נוספו בעיקר הרבה פרטים בשקלא וטריא שבתוספות. בדבריהם של מחדשי החידושים האלה על התוספות יש הרבה חידוד וחריפות ולפעמים אפילו יותר מאשר בתוספות עצמן. אין בזה כל פלא; הם הרי יכלו להשתמש בהנחות יותר מרובות מבעלי התוספות, שרק השקלא וטריא התלמודית עמדה לנגד עיניהם. לנגד עיניהם של מחדשי החידושים הייתה כבר גם השקלא וטריא של בעלי התוספות – להנחות וליסודות. וברור, כי ככל שהיסודות מרובים יותר, ניתן לבנות בניינים רבים יותר; הדברים מתחדדים יותר ויותר, ולפעמים גם מסבכים יותר ויותר. הקושיא באה לעתים קרובות על מאמר או פירוש תלמודי – או על אחד המפרשים – מתוך הנחה על גבי הנחה, "קומה" על גבי "קומה", ורק מתוך הגג שעל גבי כל הקומות מבחינים בסתירה שיש בכל ההנחות למאמר או לפירוש; וכך מגיעים לתירוץ המובא ממקומות ומעניינים אחרים⁶⁴.

61. אי"א אורבך בעלי התוספות, עמ' 26.

62. אסף כ"ד, עמ' ל"ט.

63. ר' ישראל ברונא נחשב לגדול הדור באשכנז במאה השלישית לאלף השישי (המאה הט"ו למספרם).

64. הרב מ"א עמיאל, "תורת הפלפול התלמודי", סיני שנה שנייה, עמ' מ"ה.

ט. תקופת הפלפול הארוך והמסובך

במאות השלישית והרביעית לאלף שלנו (הט"ו-ט"ז לסה"נ) השתלטה בישיבות אשכנז שיטת הלימוד של הפלפול הארוך והמסובך, שנודע אז גם בשם "החילוק". ר' יעקב פולק⁶⁵, ראש ישיבה בפראג, שמישיבתו יצאו גדולי ישראל, נחשב לאבי החילוקים, ואמרו עליו: "שראשי הישיבות במדינות אלה נוהגים בו לחדד את התלמידים מזמנו עד היום הזה, אף שאין דרכו מקובלת אצל כל החכמים וישרי לב, ורבים מראשי הגולה, גדולי עולם, זקני ומופתי דורנו אין דעתם נוחה הימנו. ואמרו שעל ידו ירדה רוח התורה האמיתית עשר מעלות אחורנית"⁶⁶.

ל"חילוקים" היו סגנונות ושיטות שונים ונקראו על שם מקומותיהם או על שם הישיבות שטופחו ופיתחו אותם. אפשר היה לדעת, על פי הסגנון של החילוק את המקום שבו נוצר, כמו, למשל, "נירנברגר", "רניגסברגר", ו"איסברגר" – מקומות שבהם היו ישיבות גדולות, ולכל אחת מהן הייתה מעין שיטה מיוחדת בסגנון החילוקים. החילוקים הללו, ודומים להם, נתפשטו אחר כך גם במדינת פולין על ידי ר' יעקב פולק בסוף המאה השלישית.

ב"חילוקים" הללו שולבו הרבה הנחות ויסודות מכל הדורות הקודמים: מהרמב"ם והתוספות ושאר הראשונים שהיו לפניהם, ועל ידי השילובים הללו נתעוררו הרבה קושיות ותירוצים חדשים. ואם עד עתה היו כל החידושים נאמרים ונכתבים בקצרה, באופן שמראשיתם ועד סופם אין המרחק רב, הנה ב"חילוקים" החדשים כבר נתארכו ונתרחבו הדברים, ולפעמים גם נסתבכו בהרבה על ידי כך. החידושים של בעלי ה"חילוקים" האלה לא היו שונים לגמרי מהחידושים של הראשונים. ההבדל ביניהם הוא כאותו ההבדל שיש בין מי שמחשב חשבון פשוט ויחיד של חיבור, חיסור, כפל או חילוק ובין מי שמחשב חישובים שיש בהם מכל ארבע פעולות החשבון הללו. היה זה בבחינת מכונה גדולה בעלת הרבה ברגים, שאם מתקלקל בה בורג אחד, כל המכונה מתקלקלת.

הכושר להגיד "חילוקים" נחשב בישיבות שבאותה תקופה כהישג הלימודי העיקרי של בן הישיבה, והוא שהוסיף לו כבוד והעניק לו מעמד. ר' נתן⁶⁷ מספר, כי "במחצית השנייה של ה"זמן" היה ראש הישיבה "מכבד לבני ישיבה שלו, כל אחד ואחד שיאמרו "חילוקים" על הישיבה במקומו, הן לחכמים הן לבחורים, והם היו אומרים ה"חילוקים" וראש הישיבה שומע אליהם והיה מפלפל עמהם כדי שיחדדו בני הישיבה"⁶⁸. התלמידים התאמנו באמירת ה"חילוקים" כדי להגיע אל דרגת הלימוד הגבוהה ביותר ולהוכיח את עצמאותם. היו מקומות שאמירת "חילוק דרבנן" נהפכה לאחת החובות הקבועות של הבחורים המתקדמים, ואף לאחד מתנאי קבלת

65. ר' יעקב פולק היה מגדולי מפרשי התלמוד. ספרים לא כתב, אולם תורתו הייתה נטועה בלב תלמידיו, ומכוחו וכוח מלאה ארץ פולין תורה.

66. ר' דוד גאנו, "צמח דוד", חלק ראשון, פראג שני"ב.

67. ההיסטוריון, ר' נתן נטע הנובר, מחבר "יון מצולה". סקר גם את הווי הישיבות בפולין בשיא פריחתן.

68. עיין גם אסף א', עמ' קי"ח.

ה"סיפוק"⁶⁹, "וכל זקן בעל ריש מתיבתא החרף בפלפול ה"חלוקים" יותר יש לו הדר וכבוד וגדולה"⁷⁰.

הבקיאות של בעל ה"חילוקים" הייתה חלק הכרחי של חריפותו, והברקותיו המזהירות ביותר התבטאו בדרך כלל במציאת קישורים בין עניינים אשר לפי פשטם רחוקים ביותר זה מזה. בעלי הפלפול החרף השתדלו להראות בקיאותם ולהוכיח שאינם נופלים בכך מן הבקיאים ביותר, ושפלפולם הוא שלב נוסף של הבקיאות, שאליו הגיעו הודות לעליונותם האינטלקטואלית⁷¹.

ברם, בה בשעה שגדולי הפלפול היו מצוידיים גם בבקיאות רחבה, סלל לימוד החריפות את הדרך בפני התלמידים להצטיין בהמצאת "חילוקים" מבלי שקיבלו קודם יסוד איתן בידיעות מקיפה. שיטת הפלפול אפשרה לתלמידים להגיע במהירות להצלחה מבריקה ולטשטש את חוסר בקיאותם⁷².

בחילופי הדברים בין ר' ישראל מברונא ור' יוסף קולון על מעשה באיש אחד, שפגע בכבודו של ר' ישראל ונרדף קשות על ידי הרב, נידון גם "ענין התלמידים שעושים שררה ומורים הוראה אצל הרבנים הישישיים"⁷³. עיקר השאלה הוא אם בזמן הזה יש עדיין לרב אותה סמכות ומרות על תלמידו כמו בדין הגמרא: "הספרים והחיבורים והפירושים הם המורים לנו והכל כפי פקחות השכל והסברא, ועל כן נהגו בעירם לקבוע התלמיד מדרש לעצמו, וכן אם לומד תלמיד אל יורה (בפני רבו), ויכול התלמיד לסתור דברי רבו מכח פלפולאי"⁷⁴. פוסקי הדור ההוא נתחלקו בדיעותיהם בנושא זה.

עם הדיון על מידת כפיפותם של התלמידים לרבנותיהם התחדש גם הויכוח הישן אם "סיני" עדיף או "עוקר הרים". נאמן לשיטתו טען ר' ישראל מברונא, כי בזמן הזה בעל הפלפול עדיף על בעל השמועות, שכן השמועות כתובות, ועיקר לימודו של התלמיד מרבו הוא דווקא בתחום הפלפול ובייחוד כשמדובר בראש ישיבה⁷⁵.

על ביקורת שיטת הפלפול בספרד לפני הגירוש אנו למדים מן החיבור "עלילות דברים", שנכתב בספרד במאה הטי"ו: "והמלאכה הזאת תכנו פלפול ואחרים אומרים בלבול וכן הוא. והמקרא והתלמוד מונחים בארון אין דורש ואין מבקש להם אך העוסק בפלפול הוא הקדוש והוא ראש וקצין אין לו ידיעת דבר בלתו"⁷⁶.

המורים עודדו את התלמידים לנסות ולהמציא סברות מדעתם כדי להבין קטע מן הסוגיא עוד בטרם יעיינו במפרשים המקובלים, ואף לפני שיעיינו בקטע שלאחריו: "ועל כן מרוב טורח הלימוד, העיון והפלפול רבים פורשים מן הלימוד מרוב טורח השמועות והדקדוק שאומר בעל-פה, כי אומרים מה נוכל להבין סברות מבחוץ, הלוואי שהיינו יודעים מה שבתוך הספרים"⁷⁷.

69. אסף ד', עמ' פ"א.

70. ר' שמואל היידא, זיקוקין דנורא על תנא דבי אליהו, חלק ג', שער ד'.

71. ר' יוסף הכהן, שו"ת שארית יוסף, ני"ג, ע"ב.

72. מ' ברויאר, יהדות אשכנז בסוף ימי הביניים, עמ' 100.

73. שו"ת מהרי"ק, שורש קי"ע, דף קפ"ו, ע"א: כבוד חכמים, עמ' 95.

74. ארחות חיים לר' אהרן הכהן מלוניל, הלי תלמוד תורה, סי' כ"א.

75. עיין ברויאר, עמ' 91.

76. אוצר נחמד, ד', עמ' 183.

77. ארחות צדיקים, פרנקפורט דמיין תמ"ז, כ', ע"ב.

י. ביקורת על שיטת פלפול ה"חילוק"

עם ראשית עלייתו של הפלפול החדש הושמעה הדיעה שאל יערב הפלפול את פלפולו בענייני ההלכה הפסוקה⁷⁸: "וכמה חכמים ראינו בעינינו מפולפלים וחרפים בהוויות דמעילי פילא בקופא דמחטא ועל כל קוץ וקוץ אומרים תלי תלים קושיות ותרוצין ולפום חורפא לא סלקא להו שמעתא אליבא דהלכתא באומרם על אסור מותר ועל מותר אסור"⁷⁹. כי אף מי שיכולת בידו לפלפל בחידושי הלכה, תוספות וכיוצא בזה, אפילו הכי לא כל אדם יוצא להוראה מתוך הפלפול, כי בעוונותינו הרבים נתקלקלו הפלפולין והמה בנויים על קו התוהו"⁷⁹. "...הוציאו כל ימיהם [בפלפול] ולא באו לתכלית התורה... שהוא המעשה והחסידות... ואפילו לידיעת הדינים הצריכים בכל יום"⁸⁰.

גם מן הויכוח בין המהר"ק ורי"י מברונא על השאלה אם פלפול עדיף מבקאות יוצא ברורות, כי שני הפוסקים הסכימו על כל פנים בדבר אחד: בשביל "להיות מנהיג ונדבך ובקי בשמועות ודינים להנהיג הקהל" נחוצה בעיקר בקיאות ולא הכושר לפלפול, והשאלה השנויה במחלוקת היא רק "לענין ראש ישיבה להורות הוראת כולן"⁸¹.

המהר"ל מפראג⁸², ר' אפרים לונטשיץ⁸³, ור' ישעיה הורוויץ⁸⁴ כרכו בחיבוריהם את רוב הטענות הביקורתיות של בני דורם על פלפול ה"חילוקים".

נביא להלן תמצית דבריהם נגד שיטת ה"חילוקים":

תכלית לימוד התורה, על פי משנתו של המהר"ל, היא: "להסיק שמעתא אליבא דהלכתא", היינו לברר את ההלכה המעשית, שכן ההלכה היא "האמת והישר", היא "אמיתת התורה". "ואף ששאר התורה גם כן נקראת תורה ויש עליה שכר ג"כ, מכל מקום יש לו קצת נטיה מן דרך האמת"⁸⁵. מכאן, ששיעור האמת בפלפול ההלכה עולה בה במידה שהפלפול תורם תרומה ממשית לבירור השיטות והפסק בהלכה המעשית, והוא יורד בה במידה שהפלפול עוסק ביישור הידורים אמיתיים ומדומים במקורות ובפירושים, בדרך שאינה רלבנטית להלכה הפסוקה.

המהר"ל מפראג, בדרושו על התורה, אמר, "שאותם, המעמידים עיקר הלימוד על פלפולים מעשי – חידודים, הם מגלים פנים בתורה ומבלים זמן בשקר, ויותר טוב היה להם ללמוד נגרות" וכו'. פלפול של שקר מביא למעשה שקר וגורם כל הקלקולים שבדור. הוא מביא אף למיעוט לימוד תורה, שכן בחורים שאינם עומדים במבחן החרפות של

78. היה מי שלילגלג ואמר, כי לפיכך קרויה שיטה זו "פלפול", לפי שבה הופך פילגדול לפילזעיר ולהיפך... (ר' יהודה אריה מודינא, המאה הי"ז).

79. שו"ת ריב"ש, סי' רע"א. היו שהשתמשו במשחק המלים "פלפול-בלבול", שם סי' ר"ע, קצ"ב, ע"א.

80. ר' יוסף יעבץ, אור החיים, פירארה, שי"ד, ג', ע"א.

81. ברניאר, שם, עמ' 102.

82. ר' יהודה ליווא, ידוע בשם מהר"ל מפראג, מגדולי חכמי ישראל במאה הרביעית לאלף השישי (במאה

השש עשרה ותחילת השבע עשרה למספרם).

83. ר' אפרים לונטשיץ, מגדולי הדרשנים, מחבר "עוללות אפרים" ועוד, בן דורו של המהר"ל מפראג ואחד

האישים המקורבים ביותר אל זיעותיו של המהר"ל במגמתו הפדגוגית.

84. ר' ישעיה הורוויץ, רב ומקובל, נולד בשנת ש"כ לאלף השישי (1560 למספרם), מפורסם בשם "שליה

הקדושי" על שם ספרו "שני לוחות הברית".

85. ראה נתיבות עולם, נתיב התוכחה, פרק ג'; נתיב התורה פרק א'; דרוש על התורה כ"ב, ע"א-ע"ב.

ה"חילוקים" "נמנעים משיבה"⁸⁶.

המהר"ל לא זלזל בחשיבותו של ה"חידוש" בבית המדרש. בימי נעוריו הרבה בעצמו לעסוק בפלפול, ואם כי התחרט על כך, לא פסק מלפלפל "פלפול של אמת", אך תבע להעמיד את ה"גירסא" ואת החזרה המתמדת על "שיטת ההלכה" במרכז הלימודים בשיבה⁸⁷.

ר' אפרים לונטשיץ, שהלך בעקבות המהר"ל, הוסיף: הפלפול תופס את רוב זמן הלימודים ואינו משאיר מקום לתכנים אחרים, ואלה שאינם בקיאים בו "אינן נחשבים לכלום, ובסיבה זו הם פוסקים ללמוד מיד אחר חתונתם בחשבם שאין להם תקוה. העיסוק בפלפולי שקר מקנה לתלמיד לכל היותר ידיעה בשיטת התלמוד, "אבל לא ידיעת שום מצוה לעשותה כתיקונה"⁸⁸, והרי זוהי התכלית העיקרית של לימוד התורה.

ר' ישעיה הורוויץ, גם הוא כמו המהר"ל ור' אפרים, מזכיר חטאי נעוריו, שעסק בפלפול, ולעת זקנתו בא לכלל הכרה, כי "אף אם יאמר האומר שהוא מגיד קרוב לפשוטו ומגיד הרבה עניינים אמיתיים, מכל מקום כשמעורב בו אפילו דבר אחד שאינו אמת אוסר במשהו", והאומרים "החילוק מחדד" אינם אלא "כת משוגעים"⁸⁹.

גם ר' ישעיה מעמיד כתנאי ראשון לפלפול של אמת, שהלימוד יהיה "לשם שמים", אך את נקודת התורפה הוא רואה בתירוצים יותר מאשר בקושיות: "לתרץ בדרכים אמיתיים... כן נוכל להוסיף לעיין ולתרץ הקושיות בדרכים "אמיתיים"..."⁹⁰. קנה המידה של ר' ישעיה להבחנה בין פלפול של אמת לפלפול של שקר הוא ה"שכל", כלומר: מה שהדעת של בעל שכל "בריא" סובלת, והוא מעתיק מרי יצחק קנפנטון "כלל גדול בעיון", שבו נאמר בין השאר: "ויש לך להשתדל בדבריהם [של האמוראים] ולתקנם בענין שהם נאותים ומתבלים ומתקרבים אצל השכל ולא לשאת עליהם עון אשמה של סברא רעועה או חלושה"⁹¹.

שוב, כמו המהר"ל ור' אפרים לונטשיץ, לא מאס ר' ישעיה את הפלפול החדש מכול וכול. עם כל הביקורת אהב "לפלפל פלפול עמוק ומתוק" וסבר, ש"כל פלפול הוא טוב, רק צריך לזהר שיהיו הדברים הנאמרים, הן בנין הן סתירה, כולם אמיתיים"⁹².

השלי"ה במסכת שבועות כותב: "והנה ראיתי כת משוגעים האומרים החילוק מחדד, האומר כן ראוי לנויפה... כשנעשה מחודד מה עושה בחידודו? הלא אין חידודו אלא שמבלה ימיו בדבר הזה ומדבר סרה על תורת אמת, ועוד איך נעשו ר"ת ור"י וכל בעלי תוספות... חבל על דאבדן מה שהוצאתי רוב ימי ב"חילוקים" גדולים ונפלאים, חטאתי, עויתי, פשעתי, על כן באתי להזהיר הדורות הבאים..."⁹³. הרב ר' חיים בכרך, בספרו חות יאיר, כתב בתשובתו על שאלה שנשאל בנוגע ל"חילוקים": "ואם לי אתה, ובקולי תשמע, אל יבלה בך זמנו בחילוקים ובחריפות של הבל", ובסוף ספריו "יאיר נתיב"⁹⁴ כתב:

86. גור אריה, פי ואתחנן, דרוש על התורה, כ"ד, ע"ב; כ"ו, ע"ב.

87. גור אריה, פי ואתחנן, דרוש על התורה, ד', ע"ב.

88. עמודי שש בסוף, ושם למוד התורה.

89. שלי"ה, מסכת שבועות, קפ"א, ע"א.

90. שם, ע"א-ע"ב; ת"א, ע"ב.

91. שלי"ה, תי"ב, ע"ב.

92. שם י"ז, ע"א; תי"ז, ע"א.

93. עיין שלי"ה, תורה שבעל-פה, ברויאר עמ' 119-120.

94. היה בידי הרב יעלינעק בכתב-יד.

"אצא בחרב ובחנית נגד המעקשים את ארחותם והביא בו כמעט כל מתנגדי החילוקים ואוהביהם". לגבי תופעה אחת, הקשורה בפלפול ה"חילוקים", התבטאה הביקורת באורח חד-משמעי לשלילה, והיא הצורה הפרועה, הקולנית והאלימה, שבה התנהלו הויכוחים בישיבות במאה הי"ז. גם בעלי הקבלה, אשר בהסתמך על הזוהר וכתבי האר"י סברו, כי מצוה ללמוד בהרמת הקול ו"בכוח עד שהיה נלאה מאד ומזיע זיעה גדולה"⁹⁵, לא הגנו בדרך כלל על תנועות הגוף המופרזות של הלומדים בעידנא דריתחא של הפלפול: "הריקודים והצעקות גדולות ומרות והכאת כף על כף כאלו נלחמים זה מול זה... קפיצה וסיפוק וריקוד תוך הפלפול איש נגד רעהו, שזה גורם בלי ספק שחבירו ימהר לעשות כמעשהו וירקוד גם כן כנגדו, וירים קולו בצעקה גדולה ומרה יותר ולא ישמע איש שפת חבירו... וכל המרבה בה הרי זה משוגע הן ב"חילוקים" או בדרושים"⁹⁶. מחברי התקנות בישיבות ובבתי-כנסת מסוימים, שחייבו את כל הלומדים בהם לומר "חילוקים" דרך קבע, ראו צורך להזהיר אותם, שיפלפלו "בדרך כבוד", ללא זלזולים ובזיון וחוכא וטלולא"⁹⁷.

יא. לימוד זכות על הפלפולים המסובכים

יש שהתנגדו לדיעה, כי כל ה"חילוקים" הללו לא היו לאמתה של תורה, שהרי אפשר שגם חידוש קצר יהיה מזויף, ומאידך גיסא אפשר שגם "חילוק" גדול ומסובך יהיה לאמתה של תורה, אלא שהדבר כמעט ברור, כי ב"חילוק ארוך" קשה מאוד לכוון לאמתה של תורה, מכיון שהוא מורכב מהרבה חלקים, ואם יש טעות אפילו בהנחה אחת של החילוק אז ממילא מתמוטט כל הבניין.

"בענין החידוד והדרוש נתקלקלו הדורות מאד והדבר מסור אל הלב אם הדבר קרוב לאמת ויכול להיות כך אפילו בדרך רחוק ויכול להיות אמיתי לפעמים ואי אפשר לכוון הדעת בכתיבה ועכ"פ כל שהאדם מכוון את דעתו לשם שמים בלי יוהרא וקנטור ינחהו ה' בדרך אמת ויתן בלבו לידע האמת"⁹⁷.

יש הסוברים, כי דרכי הפסיקה המיוחדים בתקופה ההיא הם שתרמו תרומה חשובה להתפתחות הפלפול בשיטה החדשה.

היה צורך חיוני בהתעמקות במקורות ובהעלאת סברות חדשות ודחוקות כדי להסדיר את חיי הפרט והציבור על יסודות ההלכה ולהימלט מן הדרך הקלה של ההחמרה⁹⁸. גדולי החכמים לימדו זכות על לימוד החריפות, ואפילו על העיסוק בסברות, שמידת האמת בהן מפקפקת, מצד "התועלת" שבו. גם אלה ביניהם, אשר הפליגו בגינוי פלפול ה"חילוקים", ובייחוד ר' אפרים מלונטשיץ, הצדיקו את הפלפול הקצר והענייני כחלק ממערכת הפסיקה המעשית, אם כי הבחינו גם כאן בין דרגות אמת שונות. "ופלפול כזה [שהוא קרוב אל האמת] אין להרחיק כל כך, כי יש בו קצת תועלת"⁹⁹.

95. יוסף אומץ, עמ' 267; זיקוקין דנורא, צ"א, ע"ב.

96. ר' יאיר חיים בכרך, חות יאיר, סי' קני"ב.

97. אסף ד', עמ' פ"א.

97א. ראה א"פ קליינברגר, המחשבה הפדגוגית של המהר"ל מפראג, עמ' 66-67, 141.

98. בן ששון, ח"יה, הגות והנהגה, פרק שני.

98א. שם.

99. עמודי שש, אסף א' עמ' ס"ג; נתיבות עולם א', נתיב התורה, פרק י"ג.

גם מתנגדי הפלפול החדש הודו בצדקתה של הטענה העיקרית שהועלתה מאז ומתמיד לזכותו: הפלפול "מחדד את התלמידים", "ויש לרב להטעות את התלמידים... כדי לחדדם"¹⁰⁰.

חלק מהסתירות בדבריהם של מתנגדי ה"חילוקים" שראינו לעיל מדומה הוא, לכן מושג הפלפול הלך ונתרחב בהתמדה בתקופה הנידונה וכלל בסופו של דבר דרכי לימוד רבות ושונות שלא כולן נדחו על ידי המבקרים. לכן אין פלא, שאותו המחבר כותב בזכות לימוד החריפות במקום אחד, ובמקום אחר מגנה קשות את הפלפול-הבלבול. מכל מלאכת המחשבת העצומה שהטביעו הלומדים בפלפול ה"חילוקים" לא נשאר בידינו כמעט ולא כלום, שכן הייתה זו תורה שבעל-פה שנמנעו במפורש מלהנציחה בכתב. ידוע, שר' יעקב פולק ותלמידו, ר' שלום שכנא, לא רשמו כמעט ולא כלום מחידושיהם ו"חילוקיהם". ר' יואל סירקיש כתב, שאפילו דברי פלפול וחיידוד בשיבה, שהם "בדרכים הקרובים ופונים אל האמת... לא ניתנו ליכתב בספר ובדיו, כל שכן להדפיסם"¹⁰¹. אין זה כי אם גם לרבנים שעסקו בהם בעצמם, לא נחשבו מעשי חיידודים האלה לאמתה של תורה, ולא נכתבו בספר, ועל כן אבדו ואינם¹⁰².

יב. הפלפול אצל גדולי התורה וראשי הישיבות האחרונים

בדורות האחרונים, ביחוד מזמן הגר"א ותלמידיו, התרחקו ראשי הישיבות מפלפולים מסובכים מצד אחד ומכיווצים וצימוקים של "כלומרים" עד "ודוקים" מצד שני. הם התחילו ללמוד בישיבות בשיטת ה"הבנה" – על פי השכל הישר והברור. אין הכוונה שלומדים את חוקי התורה לפי שכלם של גדולי התורה וראשי הישיבות, אלא כשם שמבארים את חוקי הטבע רק על-פי חוקי הטבע עצמם, ואי אפשר לברר את חוקי הטבע על-ידי שכל שמחוץ לטבע, כך הם משתדלים לבאר את חוקי התורה על-פי היסודות שבתוך התורה שבעל-פה והשתלשלותה עד ימינו. על-ידי מציאת הקשר והאיחוד בין הפרטים והחוקים השונים שבתורה באים לסברות ולהלכות חדשות, והיא היא העבודה הגדולה בחקר ההלכה המתמשכת מזמן המשנה עד ימינו אלה. השיטה בישיבות ליטא ופולין בדורות האחרונים היא לימוד יסודי ועמוק של הסוגיות: הסברתן וביאורן של הדיעות והשיטות השונות הנמצאות בדברי רבותינו הראשונים, מבארי ומפרשי הש"ס ופוסקי ההלכות.

ספרי גדולי האחרונים משמשים לעזר ולסיוע ועל ידיהם משתדלים להשיג ולהבין את דברי רבותינו. כמעט כל ראשי הישיבות הלכו והולכים בדרך זו. הם מתאמצים להתאים שיטת ראשון זה או זה לביאור המקובל שלנו בסוגיות הגמרא, וכמובן, שבעים פנים לתורה. גם ביאור פסקי ההלכות של גדולי הפוסקים הראשונים נעשה על-ידי כל ראשי הישיבות לפי דרך זו: המקורות והסוגיות השייכות לעניין, רוח הסוגיא עצמה, לכל נתיבותיה ושביליה המתפשטים ומסתעפים לעומק חודר להבנת הפשט לפי כל שיטותיה של הסוגיא. הגדיר וניסח את השיטה הזאת ר' חיים מוולוז'ין: "...וגם העיקר לאחוז בסברא הישרה, ואשר אינה ישרה לאמיתה של תורה, גם אם היא מחודדת תרחק, וכד

100. ראה יורה דעה ס"י רמ"ו, י"ב.

101. הקדמה לבית חדש, טור יורה דעה.

102. ראה אי ויס, דור דור ודורשין, ח"ה, עמ' 252.

דייקת שפיר תשכח [=תמצא] שכל גדולי הראשונים והאחרונים ז"ל לא נשתחו אלא בסברא ישרה. כל הישר בסברא גדול מחברו, וחלילה חלילה שלא להשיב בקינטור לשום אדם בפלפול, גם אם הסברא לא אפשר בעיניך, כי דעות בני אדם, דומים זה לזה, וכך היה מדת בית הלל שהיו שונים גם דברי חבריהם. אך להקדים שלום ולהשיב בנחת עם כל, ושלא להתייחר נגד שום אדם בשום דבר...¹⁰³

האחרונים אינם שוללים את שיטת הפלפול המתונה והישרה. ר' יהונתן איבשיץ כותב: "וכן הדבר אשר בכל דור ודור רבו הספיקות בתורה משלפניהם ולא מפאת העדר הפלפול, אדרבה, הפלפול יותר עצום אבל השלימות ויושר המדע מתמעט"¹⁰⁴.
ורבי ישראל סלנטר, שהיה פלפולן גדול ובימי העמידה שלו החל לעסוק בעיקר במוסר, ואמר לעזוב לגמרי את דרך הפלפול מפני החשש שמא יבוא בזה לידי "מגלה פנים בתורה שלא כהלכה", אפילו הוא סבר, שאם נצמצם את היגיעה שלנו לחפש דווקא אחרי הפשט, אז גם את הפשט לא נמצא, ודווקא אם ניתן לעצמנו מעט חופש בזה, לחפש אחרי כל הדרכים, ולא דווקא את דרך הפשט לבד, אז נגיע גם אל הפשט.

סיכום – ראה זה פלא: כל אותן השאלות והבעיות בדבר דרכי השימוש בשיטת הפלפול בלימוד התורה שבעל-פה, שעמדו בפני חכמי ישראל בכל דור ודור משך אלפי שנים, עומדות גם בפני בני התורה בימינו. נתפלל ונקווה, שתלמיד הישיבה שיעיין ויתעמק בדיעות השונות שהבאנו ובמקורותיהן, יוכל למצוא ולקבוע לעצמו את הדרך הישרה והמתאימה לו, ואשר יש לה גם תימוכין מגדולי ישראל ויתקיים בו הכתוב בספר משלי (ג', יח): "עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאושר".

ביבליוגרפיה

- (1) אורבך, אפרים אי – בעלי התוספות, מוסד ביאליק, ירושלים
- (2) ברויאר, מרדכי – הישיבות בשלהי ימי הביניים, עבודת דוקטוראט, אוניברסיטה בר-אילן, רמת גן.
- (3) עמיאל משה אביגדור – תורת הפלפול התלמודי, סיני, ג' עמ' לג – מה; קנה – קסב, שדה – תד. ד' עמ' קנה – קסב.

103. מתוך מכתבו של רבי חיים מוולוז'ין, תלמיד הגר"א, לנכדו. ראה: הרב ידעאל מלצר, בדרך עץ חיים, ח"א, עמ' 189.

104. בספרו "יערות הדבש", חלק ב', דרשה ז'.